כיצד להסביר ציד ארנבות לאמן גרמני מת

האמן יוסף ששון צמח, יליד בגדד, שחי ופועל באמסטרדם, עומד להקים פרויקט רחב ידיים ומרובה מוקדים באמסטרדם, בירושלים ובבגדד. המשורר והסופר מתי שמואלוף משוחח עמו על שנותיו כאמן בישראל לעומת היותו אמן יהודי בבלי באירופה, על יהדות, על גלות, על הדרה, ועל הסתרה ובנייה.

שיחה מאת מתי שמואלוף ינואר 7, 2019

האמן יוסף ששון צמח מעולם לא התראיין למגזין אמנות בישראל. יצירתו אף לא הוכרה כראוי על ידי שדה האמנות הישראלי. הוא הציג אמנם במספר מוסדות חשובים ועבד עם אוצרים ואוצרות מרכזיים, אך אין זה כאין וכאפס לעומת הפוריות של יצירתו, ובמיוחד מאז שעזב את ישראל לאירופה. מה היה קורה לו נשאר בישראל? האם הדיאספוריות עמדה לו לרועץ או שהוא פשוט הקדים את זמנו בעיסוקו במרכיב היהודי של האמנות? זו אינה רק שאלה אובייקטיבית שנמדדת בספירת תצוגות, אלא תחושה סובייקטיבית של אמן לגבי מיקומו בשדה האמנות. אני למד מצמח שהוא נותר מחוץ למחנה, מחוץ לחומות ירושלים. גם באירופה, ובמיוחד בהולנד, לא הוכרה יצירתו באופן נרחב. מאמר זה נכתב מתוך העניין האישי שלי בזהותו וביצירתו של צמח, אך גם כמהלך תוך-אירופי, של קריאה אמנותית, בין-דורית, המנסה לנסח את תפקיד התרבות היהודית באירופה.

צמח נולד בבגדד שבעיראק, בשנת 1948. סבו, חכם ששון כדורי, היה רבה הראשי של קהילת יהודי בגדד (גם לאחר עזיבת הקהילה, עד יום מותו בשנת 1971). בשנת 1950 צמח נעקר מעיראק לישראל עם משפחתו, וגדל בתל אביב-יפו. אחרי הטראומה של השירות הצבאי, הן במלחמת 1967 והן במלחמת 1973, הוא בחר בגלות, ומשנת 1981 גר בהולנד. אחיזתו של סבו של צמח בבגדד אחרי שנת 1951, ביחד עם כעשרים אלף יהודים נוספים, גורמת לנו לחשוב על המיקום של צמח באמסטרדם (סבו לא היגר לישראל וצמח היגר החוצה מישראל - כך יוצא ששניהם בחרו בחיים יהודים דיאספוריים כמיעוט יהודי תחת רוב מוסלמי/נוצרי), שם הוא מתגורר עם בת זוגו לינדה באוס (Bouws). באוס מנהלת את המכון שייסדו יחדיו, " בגדד יהודי בין הייתה ,קזז רחל ,סבתי גם ."Metropool – Studio Meritis MaKOM: International Art Projects העקורים. ומתוך היכרותי עם הכאב והקריעה גם כתבתי על הפרשה המסתורית, שגרמה ליהודי עיראק לעזוב בתוך שנה את כל רכושם, הוויתם ותרבותם בעיראק שכללה בין השאר גם זריקת פצצות במרכזים יהודים בבגדד וגם בבית הכנסת של סבו של צמח בעיר.1

ארץ אָהַבְתִּי – ארץ אותי לא אהבה 1979 קובץ קטן.jpg

[1]יוסף ששון צמח, ארץ אֲהַבְתִּי – ארץ אותי לא אהבה, שטיח וצבע שמן לבן, 100*70 ס"מ, 1977
צילום: איליה רבינוביץ

באדיבות יוסף ששון צמח

בעבודות של צמח ישנו מרכיב תיאולוגי, גם בתוכן וגם בצורה, כאשר היהדות משמשת לו הקשר תמידי ליצירה. בחלק מיצירותיו, לפחות אלו שעוסקות במבט אל ישראל כאובייקט, הוא עוסק גם בזהות מזרח-תיכונית. למשל, העבודה מהסדרה*ארץ אָהַבְתִּי – ארץ אותי לא אהבה*(1977) מסמנת את ישראל כחלק לבן וזר שנחתך מהשטיח של המזרח התיכון. השטיח מסמל גם שטח וגם מקום שעליו שוטחים תפילות היהודים,המוסלמים ועוד.[2] וכך כתבה החוקרת שלומית ליר לפני כשנה: "יוסי צמח, בעבודה*ארץ אָהַבְתִּי – ארץ אותי לא אהבה*ממחיש את התפיסה הבינארית ואת המבט האוריינטליסטי במיצב של סילואט מפת הארץ על שטיח פרסי. הניגוד האלים שנוצר בחיבור של שני האלמנטים מדגיש את אקט המחיקה -במקום שבו היה אמור להיות רצף גיאוגרפי. המיצב מצביע על מקום של קונפליקט ודיסוננס בלתי פתור בין המרחב הים תיכוני, שאותו מייצג השטיח ברקמתו הצבעונית, ובין הישראליות המוצגת כגזיר של מפת המדינה בלובן אחיד".[3]

בתחילת שנות התשעים של המאה הקודמת, זיהתה האוצרת שרית שפירא בעבודותיו מוטיב מרכזי נוסף - מוטיב הקורבן - והיא כותבת עליו: "...גם אצלו הוא מעובד בזיקה למיתוס תנ"כי."[4]שפירא מבחינה בתהליך ההיפוך שמבצע צמח: במקום שהתרבות הנוצרית תדון במקומו של היהודי בתוכה, הוא מביט על החברה הנוצרית כאחרת: "עשיית הציור והפיסול במערב, טוען צמח, נגועה בתאווה נוצרית כזאת. טיפולו בקו הגבול שבין יהדות ונצרות משמש כתכסיס, המאפשר לו התבוננות מרוחקת, מעמדה של 'אחר', גם על התרבות, וגם על תרבותו היהודית-ישראלית."[5]

ארץ אהבתי ארץ אותי לא אהבה, 1977, Semah Sassoon Joseph.jpg **[2]**

[3]יוסף ששון צמח, ארץ אָהַבְתִּי – ארץ אותי לא אהבה, מתלה בגדים מברזל וצורת ביצים מאבן שיש, 33 ס"מ, 1977 צילום: איליה רבינוביץ

באדיבות יוסף ששון צמח

אם נסתכל היטב באמנות שנוצרת היום בישראל, נוכל לראות את השפעת יצירתו של צמח, בדומה להשפעתם של גולים מזרחים אחרים כמו מאיר גל, שגם אותו מזכירה שלומית ליר במאמרה.[6]אך בשנות פעילותו בישראל, צמח נחשב בה לעוף מוזר. בין הפעמים הספורות והנבחרות שהציג בישראל אפשר למנות את התערוכה "מסלולי נדודים" שאצרה שרית שפירא במוזיאון ישראל (1991), ואת פסטיבל ישראל בשנת 1986, בניהולו של עודד קוטלר, שבו הציג את העבודה קח חול והנה צילו (ירושלים, הרים סביב לה) ליד ארמון הנציב, על מה שהיה בעבר קו הגבול בין ישראל לירדן. בעבודה זו, צמח הקים מעין פקעות כחולות שסימנו את קו התפר בין מזרח ומערב.[7]

קח חול והנה צילו (ירושלים, הרים סביב לה) Semah Sassoon Joseph 1986 קובץ קטן.jpg **[4]**

[5]יוסף ששון צמח, קח חול והנה צילו (ירושלים, הרים סביב לה), רשת ברזלים מכוסה בבטון וצבע כחול, 1986
צילום: פסטיבל ישראל

באדיבות יוסף ששון צמח

בארבעים השנים האחרונות, צמח עסוק בזיהוי האסטרטגיה של האימפריום המערבי, כדי לגלות את הדפים הריקים שבתוכו ובאמצעותם לחשוף את מה שנסתר, שהוחבא - הנרטיב היהודי האוניברסלי. שיטת הפעולה שלו מאוד פשוטה: הוא חוקר את העבודות הקאנוניות של האמנות המערבית באמצעות כתיבת פרשנות משלו ליצירות. לעיתים, עבודות האמנות שלו הופכות להיות הערות השוליים בטקסט אותו הוא כותב.

Joseph Sassoon Semah, How to Explain Hare Hunting to a Dead German Artist, February 24, 1986.jpg **[6]**

[7] יוסף ששון צמח, כיצד להסביר ציד ארנבות לאמן גרמני מת, 24.2.1986
צילום: אולף ברגמן

באדיבות יוסף ששון צמח

26 בנובמבר, 1965, בדיסלדורף שבגרמניה: יוזף בויס (Beuys) סגור בתוך גלריה, כשהקהל צופה בו מבחוץ. ראשו של בויס מרוח בדבש ובזהב, ובידיו ארנבת מתה. לפרפורמנס הוא קרא כיצד להסביר ציורים לארנבת מתה. בויס עבר לאורך קירות הגלריה, שעליהם היו תלויים ציורי ה-*Braunkreuz* שלו - צורות צלב שצוירו בדם הארנבת - והסבירם בשפה שאינה מובנת לארנבת. ב-23.1.1986, הלך יוזף בויס לעולמו. וב-24.2.1986, ביום הולדתו, צמח ערך מיצג בשם*כיצד להסביר ציד ארנבות לאמן גרמני מת*('ציד ארנבות' היה כינוי להריגת היהודים בשואה). זו הייתה תשובה לבויס מצידה של המסורת יהודית התיאולוגית, שהרחיקה עד לעשיו שחזר מהציד עם ארנבת (מזון לא כשר) ולכן הפסיד לאחיו יעקב את ברכת אביו יצחק. אפשר למצוא את הדימוי של עשיו החוזר עם ארנבת מתה על כתפו בציורים רבים בכנסיות אירופאיות קאנוניות.8

מתי שמואלוף: האם פגשת את בויס?

צמח: פגשתי את בויס פעמיים. פעם בברלין, ב-Gallery National. הוא היה בן אדם נחמד. הזמין לביתו. אך לא הלכתי. בפעם השנייה, נפגשנו שוב בברלין. דיברנו חצי שעה. כן, הוא היה מודע ליצירה שלי. אבל הוא היה הפנים הנקיות הטהורות של גרמניה לאחר מלחמת העולם השנייה, ואני אמן מתחיל.

מתי: העבודה שלך מזכירה לי הן את הכתיבה של התלמוד הבבלי, בדרך שבה הפרשנויות הן יצירות בפני עצמן, והן את הכתיבה היהודית שהיא אינטר-טקסטואלית ואוספת אליה כתיבה מרובדת של חז"ל במאות שונות. ואף יצרת יצירה בנושא התלמוד הבבלי, שנאסרה להצגה.

צמח: לא יכולתי להציג את היצירה עצמה, *An Introduction to the Principle of Relative Expression*(1979), שבה כיסיתי עמודים מתלמוד בבלי בצבע שחור. מנהל מוזיאון תל אביב דאז, מוטי עומר ז"ל, אמר לי, בשיחתי האחרונה עימו, ש"על גופתו המתה הוא יציג את העבודות הללו במוזיאון תל אביב". והראשון והאחרון שהציג אותה היה האוצר גדעון עפרת, ב"זמן לאמנות" בתל אביב בשנת 2002.

לפי צמח, התגובה של עומר, מלפני כשלושים שנה, הייתה דחייה של הסימבוליזם שלו ותוצאה של הקושי להבין את ההקשר שבתוכו הוא מונח, כיהודי בבלי. בעבודה שנדחתה הוא כיסה דפי תלמוד בבלי בכיסוי שחור עם פסים לבנים שמסמנים מעין נקודות יציאה וכניסה לתלמוד. אותה עבודה הוצגה יותר מעשרים שנה לאחר מכן בתערוכה שאצר גדעון עפרת.9אולי עפרת הבין את ההקשר וראה בו את הערך האמנותי שכיום נראה די ברור, עם התגברות ההכרה במרכיב היהודי של האמנות. אך לא רק עומר דחה את הצגת היצירות של צמח. לטענתו, גם יגאל צלמונה ממוזיאון ישראל וגליה בר אור מהמשכן לאמנות בעין חרוד דחו את עבודותיו.

[8] unnamed (1).jpg

[9]יוסף ששון צמח, הקדמה לעיקרון הביטוי היחסי, 1979, גיר שמן שחור על דפי תלמוד בבלי, 40X27 ס"מ
באדיבות האמן

בשנת 1979, השנה שבה אביו מת, ישראל מתה בשבילו, כך הוא מספר לי, והוא נולד מחדש כיהודי בבלי. בתוך היצירה האירופית הקאנונית צמח גילה שהוא בעצם אורח קָרוֹא, האחר. הגילוי הזה יצר שיווי משקל עדין וחשאי בין הזהות האישית החדשה שלו (יהודי בבלי) ובין העמדה שלו במערב (אירופה) - כלומר היותו יהודי אוניברסלי.

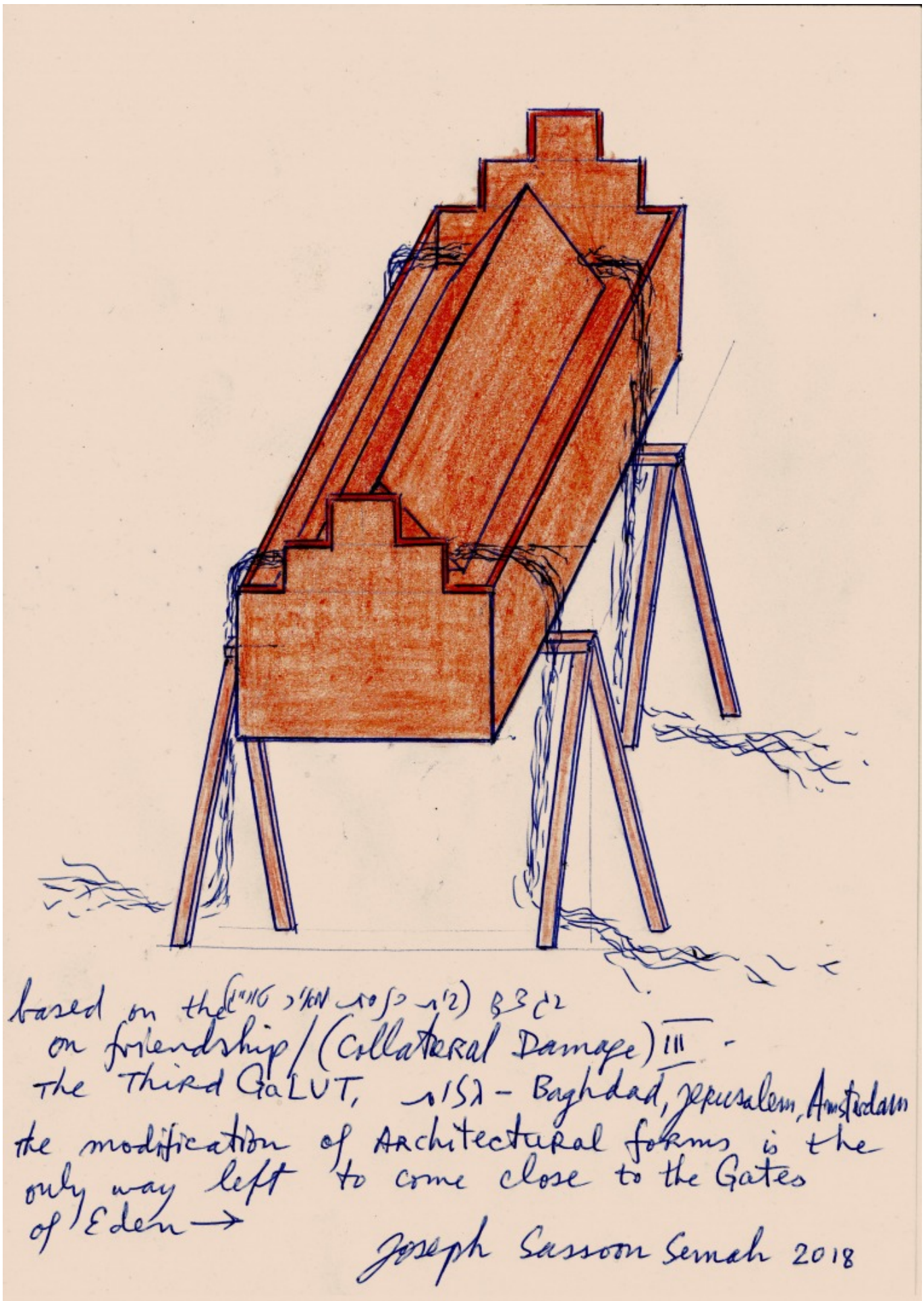
מתי: האם ההולנדים מקבלים את הביקורת האמנותית שלך על שיח השואה?

צמח: מאז שהתחלתי את הפרויקט "על חברות / (נזק משני)" friendship On / (damage Collateral) עם לינדה באוס, בשנת 2015, עולם האמנות וגם זה ההולנדי מתחילים להבין את המחקר בכללותו.

הפרויקט שאליו צמח מכוון יִתָּגֵלֶם בשנה הבאה תחת כותרת כפולה, שיש בה שני נושאים: "הגלות השלישית - בגדד,

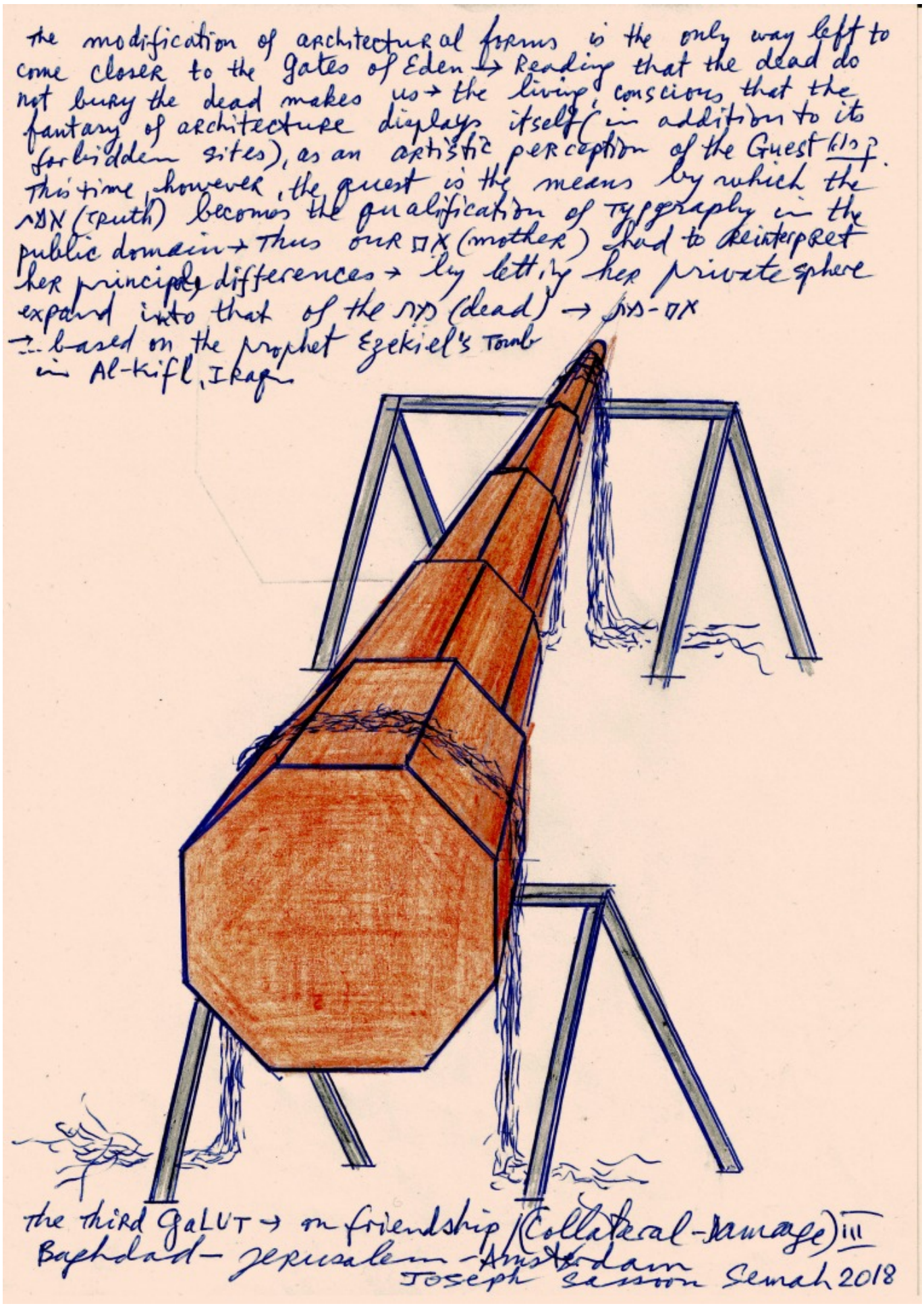
ירושלים, אמסטרדם - על חברות / (נזק משני)" (The Third GaLUT - Baghdad , Jerusalem, Amsterdam - On Friendship [10] / (Collateral Damage) III [10] . הוא יגלה בו לראשונה את שמו המלא: יוסף ששון צמח, היהודי הבבלי, חלק מהגלות השלישית. הפרויקט, שהוא יוצר בשיתוף לינדה באוס, יתקיים ב-36 אתרים (ל"ו, כמו ל"ו הצדיקים) באמסטרדם. בכל מקום·ומָקוֹם הוא יציג עבודות חדשות בהן הוא מנֶכֶס מחדש (reclaiming) את זהותו הבבלית. מלבד התצוגה באמסטרדם, צמח מתכנן להמשיך את הפרויקט גם בירושלים ובבגדד. הוא מתעתד בין השאר להקים מודלים ארכיקטוניים של בתי מגורים ובתי כנסת ובתי קבורה של יהודי עיראק, כמו גם את בית הכנסת של סבו ע"ש מאיר טווייג, וגם את קבר הנביא יחזקאל (הנמצא כמאה קילומטרים דרומית לבגדד) - כל המודלים הללו יוצגו באתרים ציבוריים באמסטרדם, וגם בדירות פרטיות. בעזרת פעילים מקומיים, מתכנן צמח לבנות ליד בית הכנסת שבו שימש סבו כרב ראשי בבגדד את העבודה*כפל הבית* (*The doubling of the house*) - בית שבו הכניסה והחלון יוצרים את האותיות ח"י. אותו הבית יבנה גם באמסטרדם. נכון להיום אין יהודים בבגדד ובעיראק. כלומר, יהדות בבל נמחקה פעמיים, הן בעיראק והן בישראל. עצם הקמת הבית מול בית הכנסת של סבו של צמח מוכיחה שיהודי בגדד ועיראק חיים וקיימים. בשונה מעבודות כמו "*...AND EUROPE WILL BE STUNNED*" של יעל ברתנא, אין כאן יצירה של חזרת יהודי עיראק לבגדד, אך יש פה זעקת שבר.

[11] 0-18.jpg

based on the
on friendship / (Collateral Damage) III -
the Third GaLUT, גלות - Baghdad, Jerusalem, Amsterdam
the modification of Architectural forms is the
only way left to come close to the Gates
of Eden →
Joseph Sassoon Semah 2018

[12]יוסף ששון צמח, רישום הכנה המבוסס על בית הכנסת מאיר טויג בבגדד, עיראק, מתוך: "הגלות השלישית - בגדד, ירושלים, אמסטרדם - על חברות / (נזק משני)", עט ועפרון על נייר, 30*42 ס"מ, 2018
באדיבות האמן

[13] 0-20.jpg

the modification of architectural forms is the only way left to come closer to the Gates of Eden → Reading that the dead do not bury the dead makes us → the living conscious that the fantasy of architecture displays itself (in addition to its forbidden sites), as an artistic perception of the Guest (לוז).
This time, however, the guest is the means by which the אמת (truth) becomes the qualification of typography in the public domain → Thus our אם (mother) had to reinterpret her principle differences → by letting her private sphere expand into that of the מת (dead) → בית-אם
→ based on the prophet Ezekiel's Tomb in Al-kifl, Iraq
the third GaLUT → on friendship (Collateral-Damage) III
Baghdad – Jerusalem – Amsterdam
Joseph Sassoon Semah 2018

[14]יוסף ששון צמח, רישום הכנה המבוסס על קבר הנביא יחזקאל, אל-כיפאל, עיראק, מתוך: "הגלות השלישית - בגדד, ירושלים, אמסטרדם - על חברות / (נזק משני)", עט ועפרון על נייר, 30*42 ס"מ, 2018
באדיבות האמן

"*מלכתחילה, גלות (Galut) אינה גלות exile, לא גולה DIASPORA ולא מקום קיים. גלות היא פשוט פעילות ממושמעת, חזון אינטנסיבי, וזה מה שגלות עושה - להפוך כל מקום זמני למקום של מקלט, לתוך חיפוש תמידי אחר יד מלאה אדמה. בנקודה זו, ניתן לומר כי התיאור של המקום בגלות, הוא רעיון של הכפלה מתמדת, תמונת ראי כפולה של עצמה בפני עצמה, אך מאחורי כל אלה יש מציאות אחרת, קריאה מוחלטת, להיות מוגדרת במונחים של פעולה מתמשכת של כתיבה* " (יוסף ששון צמח, 1986).10

מתי: אתה עושה שימוש במשמעויות השונות של המילים "מקום" ו"גלות" ומוצא באיחוד שלהן את המושג "עיר מקלט". זה מושג שמהדהד גם למקלטים ציבוריים, שאני לא מוצא באירופה, אך המקלט הציבורי הוא גם חלק בלתי נפרד מהאפיסטמולוגיה הישראלית וגם מהדהד למקום שבורחים אליו - להגירה - לחיפוש אחר עיר מקלט. גם בתקופת המקרא, ששת ערי המקלט נמצאו בעבר הירדן.

צמח: הרי שירתנו כחיילים, בנוסף לכל הדברים האחרים, ועסקי צבא הם עסקי הרג, אנחנו הורגים באופן ישיר ועקיף. עסקי צבא זה לא ריקודים. ובשנת 1986 הפכתי את אמסטרדם לעיר מקלט ובה התוודיתי במרחב הציבורי אודות עברי כחייל.

[15] מקום (כפל הבית) jpg. 1979-2019

[16]יוסף ששון צמח, מקום (כפל הבית), 200*200*200 ס"מ, בלוקים של בטון, עם כניסה וחלון, 1979-2019
צילום: איליה רבינוביץ

באדיבות יוסף ששון צמח

ההתכתבות ביני לבין צמח אינה רק זהותית, אתנית, יהודית, אלא גם מקומית. שנינו יהודים החיים באירופה, ומנהלים דיאלוג הן עם ישראל שכוננה אותנו כסובייקטים והן עם היבשת האירופית. אין לנו אפשרות אחרת מלבד להתכתב עם הלך המחשבה הכפול אשר כונן את היהודים, גם אם אנחנו (היהודים העיראקים בפרט, והיהודים-הערבים בכלל) לא התקיימנו ברצף המחשבה והיצירה של מכונני הזהות המשולשת - הן היהודית-ישראלית, הן היהודית-אירופאית והן האירופית.

מתי: הביקורת שלך הולכת רחוק, גם אל מרטין לותר והאנטישמיות שלו. בשנת 2017 אפשרו לך להציג יצירה מורכבת בקתדרלת ניוו קרק (Kerk Nieuwe), באמסטרדם, שהכילה בין השאר גם את שמך, מעל לשם של לותר. מעניין אותי שאתה כיהודי בבלי מְהַפֵּךְ את דמות היהודי, בלב ליבה של התרבות הנוצרית, למרות שאבותינו הגיעו מתרבות אחרת. אתה לוקח על עצמך משימת פירוק שיש בה גם אלמנט של התחפשות.

צמח: בפרויקט הזה התחברנו למרטין לותר דרך ציון חמש מאות שנים לפועלו, אך את כל המחקר לפרויקט הזה כתבתי כבר לפני שלושים שנה. את החיבור ללותר אפשר להסביר כחקירה פרטית - חזרה לדברים שחקרתי לפני כשלושים שנה בברלין. חשוב לזכור, היתה הדרה של המזרחי בארץ, כמעט ולא הקשבנו למוזיקה ערבית, ולא קראנו ספרות ערבית. השואה והאנטישמיות היו למקורותינו. הממסד ומערכת החינוך מחקו את תרבות יהדות בבל. אמנם אני לא הייתי חלק מהמאבק המזרחי, אולם לאחר שהייה ארוכה באירופה, וכדרכו של מחקר, חזרתי לזהותי שאבדה לי בארץ ישראל.

- 1. שמואלוף, מתי, "אנחנו כותבים אותך מולדת"– המקרה של הגירת יהודי עיראק, הבלוג של מתי שמואלוף, הלינק נבדק ב3.1.19של-המקרה-מולדת-אותך-כותבים-אנחנו/https://matityaho.com/2012/10/09 [17]/
- 2. ליר, שלומית, " פנתרה שחורה קובייה לבנה: התערוכה שלא הייתה [18] ", בתוך:*תרבות חזותית בישראל* , עורכות. סיון רג'ואן שטאנג, נועה חזן (תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד), 2017, עמוד 322.
- 3. שם, שם.
- 4. שפירא, שרית, *מסלולי נדודים: הגירה מסעות ומעברים באמנות ישראלית עכשווית*(ירושלים: מוזיאון ישראל), 1991, עמוד 163.
- 5. שם, שם.
- 6. ליר, 322.
- 7. מיצג זה הוצג מחדש בליווי פרפורמנס בשנת 2007 בכנסיה בהילדסהיים, כחלק מפרויקט גדול בשם *Next Year in Jerusalem*(*לשנה הבאה בירושלים*) ב-12 כנסיות ברחבי אזור הנובר, בסקסוניה תחתית שבגרמניה
- 8. ראו גם, עפרת, גדעון, *השיבה אל השטעטל : היהדות כדימוי באמנות ישראל*,(הוצאת מוסד ביאליק, 2001), עמוד 181.
- 9. למאמר של עפרת על עבודה זו, ראו לינק [19]עמוד 52 ו53 בפי.די.אף
- 10. מתוך המניפסט האמנותי שכתב יוסף ששון צמח לפרויקט *עיר מקלט City of Refuge (Epistemic MaKOM*) שיצר צמח באמסטרדם בשנת 1986. (תרגום המחבר, מ.ש.)

Source URL: http://tohumagazine.com/he/article/%D7%9B%D7%99%D7%A6%D7%93-%D7%9C%D7%94%D7%A1%D7%91%D7%99%D7%A8-%D7%A6%D7%99%D7%93-%D7%90%D7%A8%D7%A0%D7%91%D7%95%D7%AA-%D7%9C%D7%90%D7%9E%D7%9F-%D7%92%D7%A8%D7%9E%D7%A0%D7%99-%D7%9E%D7%AA

Links
[1] https://tohumagazine.com/sites/default/files/%D7%90%D7%A8%D7%A5%20%D7%90%D6%B8%D7%94%D6%B7%D7%91%D6%B0%D7%AA%D6%B4%D6%BC%D7%99%20%E2%80%93%20%D7%90%D7%A8%D7%A5%20%D7%90%D7%95%D7%AA%D7%99%20%D7%9C%D7%90%20%D7%90%D7%94%D7%91%D7%94%201979%20%D7%A7%D7%95%D7%91%D7%A5%20%D7%A7%D7%98%D7%9F.jpg
[2] http://tohumagazine.com/he/file/%D7%90%D7%A8%D7%A5-%D7%90%D7%94%D7%91%D7%AA

%D7%99-%D7%90%D7%A8%D7%A5-%D7%90%D7%95%D7%AA%D7%99-%D7%9C%D7%90-%D7%90%D7%94%D7%91%D7%94-1977-joseph-sassoon-semahjpg
[3] https://tohumagazine.com/sites/default/files/%D7%90%D7%A8%D7%A5%20%D7%90%D7%94%D7%91%D7%AA%D7%99%20%D7%90%D7%A8%D7%A5%20%D7%90%D7%95%D7%AA%D7%99%20%D7%9C%D7%90%20%D7%90%D7%94%D7%91%D7%94%2C%201977%2C%20Joseph%20Sassoon%20Semah.jpg
[4] http://tohumagazine.com/he/file/%D7%A7%D7%97-%D7%97%D7%95%D7%9C-%D7%95%D7%94%D7%A0%D7%94-%D7%A6%D7%99%D7%9C%D7%95-%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%A9%D7%9C%D7%99%D7%9D-%D7%94%D7%A8%D7%99%D7%9D-%D7%A1%D7%91%D7%99%D7%91-%D7-%9C%D7%94-1986-joseph-sassoon
semah-%D7%A7%D7%95%D7%91%D7%A5-%D7%A7%D7%98%D7%9Fjpg
[5] https://tohumagazine.com/sites/default/files/%D7%A7%D7%97%20%D7%97%D7%95%D7%9C%20%D7%95%D7%94%D7%A0%D7%94%20%D7%A6%D7%99%D7%9C%D7%95%20%28%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%A9%D7%9C%D7%99%D7%9D%2C%20%D7%94%D7%A8%D7%99%D7%9D%20%D7%A1%D7%91%D7%99%D7%91%20%D7%9C%D7%94%29%201986%20Joseph%20Sassoon%20Semah%20%D7%A7%D7%95%D7%91%D7%A5%20%D7%A7%D7%98%D7%9F.jpg
-[6] http://tohumagazine.com/he/file/joseph-sassoon-semah-how-explain-hare-hunting-dead-german artist-february-24-1986jpg
[7] https://tohumagazine.com/sites/default/files/%D7%9B%D7%99%D7%A6%D7%93%20%D7%9C%D7%94%D7%A1%D7%91%D7%99%D7%A8%20%D7%A6%D7%99%D7%93%20%D7%90%D7%A8%D7%A0%D7%91%D7%95%D7%AA%20%D7%9C%D7%90%D7%9E%D7%9F%20%D7%92%D7%A8%D7%9E%D7%A0%D7%99%20%D7%9E%D7%AA%2024.2.1986.jpg
[8] http://tohumagazine.com/he/file/unnamed-1jpg-3
[9] https://tohumagazine.com/sites/default/files/unnamed%20%281%29_2.jpg
[10] http://www.josephsemah.nl/
[11] http://tohumagazine.com/he/file/0-18jpg
[12] https://tohumagazine.com/sites/default/files/0-18.jpg
[13] http://tohumagazine.com/he/file/0-20jpg
[14] https://tohumagazine.com/sites/default/files/0-20.jpg
[15] http://tohumagazine.com/he/file/%D7%9E%D7%A7%D7%95%D7%9D-%D7%9B%D7%A4%D7%9C-%D7%94%D7%91%D7%99%D7%AA-1979-2019-jpg
[16] https://tohumagazine.com/sites/default/files/%D7%9E%D7%A7%D7%95%D7%9D%20%28%D7%9B%D7%A4%D7%9C%20%D7%94%D7%91%D7%99%D7%AA%29%201979-2019%20.jpg
[17] https://matityaho.com/2012/10/09/אנחנו-כותבים-אותך-מולדת-המקרה-של/
[18] https://www.academia.edu/34378175/%D7%A4%D7%A0%D7%AA%D7%A8%D7%94_%D7%A9%D7%97%D7%95%D7%A8%D7%94_%D7%A7%D7%95%D7%91%D7%99%D7%99%D7%94_%D7%9C%D7%91%D7%A0%D7%94_%D7%94%D7%AA%D7%A2%D7%A8%D7%95%D7%9B%D7%94_%D7%A9%D7%9C%D7%90_%D7%94%D7%99%D7%99%D7%AA%D7%94?fbclid=IwAR2jzTBAVgnvC5OrJa09z7TS6b8VWVo9PDuEg-fXk1ukZ4V79Wck6-Y1XLU
[19] http://www.josephsemah.nl/sites/default/files/PaRDeSbinnenwerk.pdf